

Зарубіжна Література

В навчальних закладах

11'99

Східні акорди

Взаємозв'язки літератур

«Пісня про Роланда» в перекладі Василя Щурата

Для вчителів важливо знати, що існують різні переклади «Пісні про Роланда». Російською мовою переклад «Пісні про Роланда» здійснили граф Ф. де Ла-Барт, А. Н. Чудінов, С. Бобров, Ю. Б. Корнєв. Повноцінний польський переклад Духінської, виконаний за новофранцузьким перекладом Л. д'Аврїля, з'явився у 1866 р. Перший чеський переклад Й. Кубіна належить до 1895 р., болгарський Г. Томова — до 1942 р.

Більш детально слід зупинитися на здійсненому Василем Щуратом у 1894 році повному віршованому перекладі «Пісні про Роланда» — першому серед слов'янських літератур.

Василь Григорович Щурат (1871 — 1948) відомий українському читачеві як поет, перекладач, критик та літературознавець, історик літератури та фольклорист. Власне перекладами він починав свою літературну творчість. До шедеврів його перекладацької роботи відносять «Пісню про Роланда». Своєю художністю, образністю цей переклад справляє глибоке естетичне враження. Мова перекладу невимушена, близька до розмовної, тече легко, поетично, переливається всіма барвами, на які багата українська мова. Разом з тим своїм змістом переклад Щурата близький, майже адекватний, його французькому оригіналу.

Перекладати «Пісню про Роланда» В. Щурат почав наприкінці 1889 р. Спонукала його до цього особлива зацікавленість схожістю її з нашим «Словом про похід Ігоря Святославича», на яку йому, тоді ще учневі VI класу гімназії у Львові, звертав не раз увагу в своїх викладах української літератури вчитель гімназії Володимир Коцовський. Переклад був завершений в 1891 р.

В. Щурат прочитав його І. Франкові, і той вирішив частинами надрукувати переклад у своїй «Літературно-науковій бібліотеці». Завдяки Михайлові Драгоманову переклад «Пісні про Роланда» вперше був надрукований у 1894 р. у львівському журналі «Життя і слово», редагованому І. Франком. У 1895 р. Франко видав переклад В. Щурата ок-

ремим виданням під назвою «Пісня про Роланда. Старофранцузький епос». Перекладу тексту передувало «Введення» — стаття про пам'ятку Гастона Парі, французького дослідника літератури Середньовіччя. Цю статтю надіслав І. Франкові з Парижа Ф. Вовк. Переклад статті з французької на українську мову належить Франкові.

Друге, оновлене видання перекладу, підготовлене В. Щуратом, вийшло в 1918 р. під назвою «Пісня про Роланда. Старофранцузький епос в перекладі, з передмовою й поясненнями В. Щурата». Обидва окремі видання Щурат присвятив І. Франкові. Редакція перекладу 1918 р., як відзначає сам перекладач, щодо мови, стилю і техніки віршування значно відрізняється від редакції 1895 р. Переклад зроблено на основі Оксфордського рукопису, знайденого в Англії в др. пол. XII ст. Його знайшов французький учений Ф. Мішель у 1835 р. в Бодленській бібліотеці в Оксфорді. Він має 4002 рядки, а кожний рядок має 10 стоп; ділиться на 291 асонантичну строфу. Це не оригінал, а копія рукопису, переписана близько 1170 року в Англії англонормандським діалектом.

Для підвищення ефективності уроків багато важать знання про епоху, відображену в творі, історичну правду та вигадку в ньому. Учні вже мають уявлення про епоху європейського Середньовіччя. Але, на нашу думку, доцільно при знайомстві учнів з поемою «Пісня про Роланда» та її перекладами українською мовою звернути увагу на ті реалії епохи, які знайшли своєрідне відображення у перекладах В. Щурата, тоді вони стануть ближчими й зрозумілішими.

Середньовіччя — це історія виникнення, піку розвитку та занепаду великої культури. Стара римсько-грецька цивілізація поволі гине між V і VII ст.

У VII ст. зі сходу приходить нова сила — араби, що прийняли магометанську віру та стали її фанатичними прихильниками. Вони завоювали Сирію, північну Африку, а в VIII ст. Іспанію. Кристалізується три політично-культурні

сили: арабська імперія, візантійська імперія та Західна Європа. Кожна з них витворює свою власну систему правління і культуру.

Поворотним пунктом в історії Західної Європи було панування Карла Великого (Шарлеманя, 742—814), короля франків. Він підтримував християнську церкву, сприяв розвитку науки. Ченці копіюють твори Отців Церкви та світських письменників, що збереглися завдяки тим переписувачам. Монастирі створили рукописні бібліотеки. Галлоромани, англосакси, франки, шкоти, ломбарди студіюють при дворах Каролінгів і творять підвалини під західноєвропейську культуру. Сила церкви та її вплив у Середньовіччі, головню в XII ст., були величезні.

Бурхливі події Середньовіччя знайшли відображення в "Пісні про Роланда". Вона є найкращою епічною поемою, гордістю французької літератури. Відомо, що з XI ст. у Франції процвітає багата епічна творчість. Історики літератури називають ці епічні поеми "героїчними піснями" (*chansons de geste*). В епічній формі вони могли існувати значно раніше, але найстаріші відомі нам пісні походять з кінця XI — поч. XII ст. Хоч у цих піснях невідомі автори представляють події й особи з VIII і IX ст., та герої, що виступають в них, нагадують лицарів XII ст.

Героїчний епос "Пісня про Роланда" поділена на так звані *Laisses*, тобто строфи з нерівною кількістю рядків. У них немає рими, а є так званий асонанс (співзвуччя останньої наголошеної голосної в останньому слові кожного рядка, без жодної тотожності приголосних звуків). Наприклад:

*L'Empereur est revenu d'Espagne:
Il vient a Aix, la meilleur ville de Franse,
Monte au palais, entre en la salle.*

Цей асонанс В. Шурат передав так:
*Вернувся вже з Еспанії володар
В найкращий город франків Аквісгран.
В палаті ставши, він іде в світлицю.*

Мандрівні поети чи співаки, так звані жонглери, ходили від замку до замку, від міста до міста і співали ці героїчні пісні, акомпануючи собі на інструменті з трьома струнами, прототипові скрипки (*viele*).

Невідомо, хто написав "Пісню про Роланда". Останній рядок перекладають так: "Тут закінчується повість, яку розказує Турольдус", або "Тут кінчається поема, бо Турольдус слабне (не має більше сили продовжувати)". Хто такий Турольдус? Автор поеми, переписувач рукопису, чи мандрівний співак, лицар? Невідомо. Були намагання ідентифікувати його з різними ченцями, що мали те саме ім'я, але всякі здогади щодо нього були неуспішні. А може, це був середньовічний редактор, що надав остаточну форму поемі, збираючи разом твори кількох авторів? Деякі учені твердять, що різні епізоди, представлені в "Пісні про Роланда", наприклад, епізод з Баліганом, не належать до оригіналу, а були додані опісля.

Подією, яка лягла в основу "Пісні про Роланда" є напад басків 15 серпня 778 р. на задню сторожу Карла Великого після його невеликого походу до Іспанії.

Перед нами величезна драма. Наляканий швидкими успіхами французьких воїнів в Іспанії, сарагоський цар Марсіль відправляє до імператора франків послів, щоб обманути його фальшивими обіцянками і змусити повернутися у Францію. Тоді Карл скликає раду з найбільш відважних своїх лицарів. На першому плані могутня фігура Карла, імператора з сивою бородою, борця за Францію і віру Христову. Йому за двісті років, багато ударів він прийняв на свій щит. Повсюдно за Карлом іде Божий ангел, щоб оберігати його. Не відчувуючи ран та втомив, Карл гасає з одного кінця своєї імперії в другий, шукає ворогів, і там, де гримить його могутній клич "Моп'юе" — там правда перемагає.

Коли битва закінчена, вороги розбиті, король збирає раду. Навколо нього його вірні васали: князь Ожье, архієпископ Турпін, який служить Богові як мечем, так і проповідями. Перше місце серед усіх займають Роланд і його друг

Олівер. "Роланд хоробрий, Олівер розсудний..." Олівер не менш хоробрий, ніж його друг, але його хоробрість свідоміша. Він усвідомлює безглузда вчинку Роланда при Ронсевалі, але залишається з ним заради тієї ніжної дружби, яка їх пов'язує. Роланд вірний родовим традиціям, самонадійний і дуже відважний. Його кодекс честі виражений у словах:

*За свого пана і найбільше лихо
Претерпіти треба — стугінь, спеку,
А хоч би й кров пролиту й трупом впасти.*

І ось коли Карл запитує своїх баронів, хто візьме на себе обов'язки посланця до царя невірних, Роланд пропонує себе. Та Карл дуже його любить, щоб погодитися на це. Тоді Роланд пропонує відправити свого вітчима. Звідси й починається перша дія великої ронсевальської драми. Ганелон сприймає пропозицію Роланда за бажання помститися йому. Щоб відомстити пасинкові, він вирішує зрадити Роланда. По дорозі в Сарагосу він домовляється з Бланкандрином про те, щоб знищити свого пасерба.

Ганелону вдається обдурити імператора. За порадою Ганелона, він залишив серед похмурих ронсевальських ущелин Роланда, перів і двадцять тисяч відбірних воїнів. До них підкрадаються величезні полчища невірних. Олівер побачив їх першим і тричі запрошує Роланда засурмити в ріг, щоб попередити Карла про наближення ворогів. Але через свою пиху, родову гордість, самовпевненість Роланд відмовляється виконати прохання друга. Даремно франки проявляють чудеса хоробрості — до сарацинів прибувають все нові і нові полчища, і навколо Роланда падають один за одним його вірні друзі, а у Франції "велика туга природи" попереджає про близьку загибель героя. Тоді тільки він усвідомлює, що Олівер був правий, що лиш він, Роланд, винен у загибелі франків. Він трубить у ріг, щоб Карл хоча б помстився за своїх перів, не залишив їхніх трупів на поживу хижим звірям. Та, на жаль, Карл прибуває запізно. На скелі лицем до Іспанії лежить граф Роланд, оплакуючи смерть своїх друзів, що загинули через нього. У сцені смерті Роланда відчувається присутність особистої художньої творчості. Образ витязя, котрий у розквіті сил гине, є образом, спільним для всіх часів і народів. Роланд відчуває подих смерті. Даремно він силується розбити об грані свій меч, щоб він не дістався сарацинам. Сили залишають його. Святі ангели спускаються до нього і несуть його душу в світлий рай...

*Карл повертається в Ронсеваль.
"Де пери всі, що я їх тут оставив?"
Даремний труг, не відповідь ніхто.
"І що я, Боже, варт — сказав Карло —
За те, що в бою не було мене."
Він з горя-туги бороду всю рве,
А лицарі заплакали й собі ж.*

Карл веде франків у бій і перемагає сарацинів. Він повертається в Ахен, і тут прекрасна Ода, сестра Олівера і наречена Роланда падає мертвою до ніг імператора, дізнавшись про смерть свого нареченого. Ганелона страчують. Та не судилось Карлу відпочити. Його покликання — все життя боротися за Фрацію і Христову віру. Вночі Карлові з'являється ангел і закликає знову йти в похід проти невірних.

Перше, що нас вражає в «Пісні про Роланда», як і в інших старофранцузьких епопеях, це велика кількість готових виразів, так званих *chevilles poetiques*. Кожен стан душі, кожен вчинок мають свою готову форму, котра дуже часто повторюється. Наприклад, у Карла переживання і туга майже завжди виражаються однаково:

Цар плаче, білу бороду порвав.

Або:

*І став він сиву бороду скубти,
Волосся рвав руками з голови.*

У "Пісні про Роланда" маємо цілий ряд формул для опису різних моментів битви, звернення до ворогів, оплакування мертвих та ін. Звичайно, всі ці загальні місця легко пояснюються тим, що вони правдиво описують дійсність, — важливим для нас є те, що форма для їх вираження є сталою, готовою.

Не менше цікавими в поемі є загально-епічні типи. До них належить, наприклад, образ «страшного ворога», яким є все військо халіфа та Балігана. Це "чорні люди з великими носами, довговухі".

*... Роланд побачив кляте племя
Чорніше найчорнішого чорнила,
В якого зуби лиш біліли з тіла.*

Поема багата на повторення. Бажаючи зобразити якусь подію, народний співець кілька разів повторює її опис, детально зупиняючись на окремих її моментах. Наприклад, він повинен розповісти нам про те, що Олівер наполегливо просив Роланда затрубити, щоб покликати на допомогу Карла, і що Роланд теж наполегливо відмовлявся виконати його прохання. І ось ми маємо багаторазове повторення слів Олівера і Роланда.

Василь Щурат вносить у свій переклад багато нових рис, запозичених з народної української поезії, з українського героїчного епосу. Так, наприклад, у перекладі сцени битви з маврами в Ронсевальській ущелині спостерігаємо багато так званих загальних місць, які надають героїчному епосу своєрідного неповторного колориту. Насамперед, це постійні епітети, властиві українським думам: меч добрий, гострий, злоголавий; кров червона, смерть люта, день ясний, бій завзятий, кривавий, трава зелена, шовкова:

*Дванадцять перів здибле люта смерть,
Чи бачиш меч, мій злоголавий меч?
Ще нині кров його вкрасить червона.*

Досить поширені у перекладі своєрідні засоби поетичного вислову, що є також характерними для української народної поезії: урочисто-патетичні тропи, до яких належать синонімічні тавтологічні пари. Прикметникові: щиро-золотий, гарний — ясний; дієслівні: плакати-зітхати, йде-біжить; прислівникові: смутно-тужно, солодко-любо; різного роду прикладки: срібло-золото, туга-жаль, горе-туга, вихор-бура, горе-лихо, сини-нащадки, послі-поганці, лицарі-барони, боязнь-страх, сором-ганьба.

Так, в українському перекладі синонімічна пара золото — самоцвіт часто використовується автором для опису шоломів воїнів: Горять шоломи золотом-самоцвітом...

*Виразності, яскравості надають поемі порівняння.
Як олень псом травлений, так поганці
Перед мечем Роландовим втікали.*

Порівняння зустрічаються рідше в поемі, ніж інші конструції.

Найхарактернішою для епічного стилю "Пісні про Роланда" є гіпербола. Проте окремі гіперболи ніби розчиняються в загальній гіперболізації поеми.

Відтворення віршованої структури "Пісні про Роланда" — завдання складне, оскільки вона написана мовою XII ст.

Але проведений аналіз свідчить про досить високу версифікаційну культуру перекладу Василя Щурата, особливо якщо врахувати, що в українській літературі він був перший. Можна сказати про надзвичайно дбайливе ставлення перекладача до тексту оригіналу, його намагання точно передати всі компоненти змісту.

На уроці зарубіжної літератури важливо донести до свідомості учнів значимість зображеного автором. Для цього варто допомогти учням відібрати з тексту конкретні художні деталі, які матимуть вплив на процес сприйняття твору. Роботу на уроці слід направити в річище розуміння логіки поведінки персонажів.

Учитель може запропонувати дати відповіді на запитання:

1. Які історичні події покладено в основу "Пісні про Роланда"?

2. Які риси характеру притаманні головному герою? Який дворянський титул Роланда?

3. Порівняйте образи Роланда і Ганелона. Чому Ганелон став зрадником?

4. Чому під час битви з маврами Роланд тричі відмовився засурмити у свій чудодійний ріг, щоб закликати на допомогу короля Карла Великого? Як називався чудодійний ріг?

5. Як ви розумієте слова друга Роланда — лицаря Олівера: "Гідніший той, хто мудрий, аніж той, хто шалений"?

6. Якими рисами характеру наділив автор Карла Великого? Ким йому доводився Роланд?

7. Що прославляється і що засуджується в "Пісні про Роланда"?

Переклад "Пісні про Роланда", здійснений В.Щуратом, — поки що єдиний повний переклад старофранцузького епосу, за яким український читач може мати уявлення про цю героїчно-патріотичну поему. Він може бути цікавим і для вивчення застарілих слів і західноукраїнських діалектів, полонізмів, русизмів.

Для кращого розуміння тексту перекладу син І.Щурата Степан видав у 1957 році нове, перероблене сучасною українською мовою видання «Пісні про Роланда».

Василь Щурат поклав початок поетичного відтворення "Пісні про Роланда" українською мовою. Українські перекладачі ще не раз будуть звертатися до цієї героїчної поеми, ще не раз вони будуть шукати в українській поетичній мові прості та ясні слова, які могли б повною мірою розкрити багатий зміст класичної пам'ятки художньої творчості французького народу.

Література

1. Песнь о Роланде /перевод Графа Ф. де Ла-Барта. Санкт-Петербург, 1897.

2. Песнь о Роланде /перевод Чудинова А.Н. Петроград, 1917.

3. Песнь о Роланде /перевод Сергея Боброва. М., 1958.

4. Песнь о Роланде /перевод Корнеева Ю.Б. М. — Л., 1964.

5. La chanson de Roland. Traduction et commentaire par Leon Gautier. Tours. M DCC LXXX.

6. Пісня про Роланда: Старофранцузький епос /Пер. В.Щурата. Еваїа, 1918.

Н.Лащик,
аспірант
Івано-Франківськ

